

УДК 339:633.88-043.86

DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2022.11.8>**Мірзоєва Т.В.**

доктор економічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0034-6138>

Ткач Н.М.

аспірант,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України

Mirzoieva Tetiana, Tkach Nazar

National university of life and environmental sciences of Ukraine

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ ЛІКАРСЬКИМИ РОСЛИНАМИ

DEVELOPMENT PROSPECTS TRADE IN MEDICINAL PLANTS

У статті зроблено спробу виявити характерні ознаки торгівлі лікарськими рослинами в Україні та на підставі цього окреслити її перспективи. Виявлено, що розвиток як виробництва лікарських рослин, так і торгівлі ними потрапляє в поле уваги багатьох науковців і практиків у різних регіонах світу, що підтвердило актуальність дослідження. Виявлено низку визначальних фактів, які свідчать про зростаючу роль лікарських рослин з економічної точки зору. Визначено основні канали реалізації лікарських рослин в Україні та коротко проаналізовано їх переваги та недоліки. Представлено приклади успішної ефективної торгівлі. Приділено увагу цінній ситуації на ринку та вимогам до експортних партій. Висвітлено негативні фактори, що супроводжують розвиток торгівлі лікарськими рослинами. Окреслено перспективи її розвитку з урахуванням наявних переваг і недоліків.

Ключові слова: торгівля, лікарські рослини, ефективність, канали реалізації, оператори ринку.

The authors of this publication aimed to determine the prospects for the development of trade in medicinal plants, taking into account its characteristic modern features. To achieve this goal, the authors used methods of analysis and synthesis, as well as scientific comparison and generalization. To achieve the goal, the authors used the methods of analysis and synthesis, as well as scientific comparison and generalization. The study found that the development of the production of medicinal plants, as well as trade in them is studied by many scientists and practitioners in different regions of the world. The facts that cause active development and growth of economic importance of trade in medicinal plants are revealed and presented. It is noted that this is the case at the local, regional, national and international levels. Collectively, everything indicates the relevance of this study. In addition, a number of defining facts have been identified and presented, which indicate the growing role of medicinal plants from an economic point of view. One of such facts is the possibility of rural development. The main sales channels of medicinal plants in Ukraine are identified and their advantages and disadvantages are briefly analyzed. It has been determined who is most involved in the trade of medicinal plants in Ukraine. Examples of successful and effective trade in medicinal plants in Ukraine are presented. The authors note that the trade in medicinal plants becomes more profitable if they are processed. Emphasis is placed on the fact that the demand for medicinal plants has increased significantly during the COVID pandemic 19. Attention is paid to the price situation on the market and requirements for export lots. It is indicated which plants the price increased during the corona crisis. The basic preconditions for effective trade in medicinal plants in the present conditions are determined. The negative factors that accompany the development of trade in medicinal plants are highlighted – they are common to all countries of the world. Taking into account the existing advantages and disadvantages of the trade in medicinal plants, some prospects for its development are identified. Given that medicinal plants play a huge role, especially in the treatment of the population, these approaches are of great practical importance.

Key words: trade, medicinal plants, efficiency, sales channels, market operators.

Постановка проблеми. Уже третій рік поспіль людство живе в умовах пандемії і багато років в умовах кліматичної кризи. Перший факт зумовив суттєве зростання інтересу споживачів, дослідників і фармацевтичних компаній до лікарських рослин (ЛР), наділених цілющими властивостями. Людству необхідні як ліки від COVID-19, так і засоби його профілактики, тому великі надії покладаються на потенціал лікарських рослин. За різними оцінками, приблизно від 60 до 72 тис. видів рослин використовується в народній медицині, їх цінність і вагому роль у лікуванні різних захворювань визнає також Всесвітня організація охорони здоров'я [15]. Традиційні способи лікування, засновані на використанні лікарських рослин і препаратів на їх основі, що розвивалися протягом сотень і тисяч років шляхом складної, динамічної взаємодії між людьми та оточуючим середовищем, забезпечують первинну медико-санітарну допомогу для більш ніж 75% населення Землі [17].

Кліматична криза змушує аграріїв звертати увагу на них через те, що багато з них є посухостійкими, до того ж у багатьох країнах світу аграрії все частіше усвідомлюють необхідність диверсифікації виробництва. В Україні, крім того, як і в багатьох країнах із низьким рівнем життя населення, лікарські рослини привертають увагу жителів у сільській місцевості. У деяких регіонах як України, так і світу їх збирання й заготівля є єдиним способом заробітку на життя. Результати багатьох досліджень свідчать про те, що хоча доходи від торгівлі лікарськими рослинами є досить скромними порівняно з традиційними сільськогосподарськими культурами, проте вони здійснюють вагомий внесок у загальні доходи домогосподарств, а без них багато сімей могли б залишитися без засобів для існування, тобто торгівля лікарськими рослинами здійснює вагомий внесок в існування окремих прошарків суспільства та в економічний розвиток на місцях [13].

Перелічене є тільки деякими фактами, що спричиняють активний розвиток і зростання економічного значення торгівлі лікарськими рослинами, що існує на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Водночас її обсяги важко підрахувати й відслідкувати, особливо на глобальному рівні, значна частина цієї торгівлі не реєструється, офіційна статистика або не ідентифікує рослини окремо, або не відокремлює їх медичне використання від іншого використання. Досить мало інформації про ринкові потоки і вартість рослинної сировини, що реалізується, мало вивчене управління транс прикордонною торгівлею лікарськими рослинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передусім варто зазначити, що в останнє десятиліття відбуваються позитивні зрушення щодо дослідження тенденцій, які характеризують як виробництво лікарських рослин, так і торгівлю ними. Наприклад, державна статистика в Україні з 2016 року почала відображати інформацію щодо площ, валових зборів і врожайності в розрізі окремих ЛР, таких як ромашка, валеріана, собача кропива, шипшина, насіння гарбузів [2], до цього вони взагалі не виокремлювалися. Досить значна увага розвитку торгівлі лікарськими рослинами приділяється багатьма науковцями в Україні та інших державах. Так, Karan Vasisht, Neetika Sharma, Maninder Karan у своєму дослідженні зазначають, що майже 30% світової торгівлі припадає на дві провідні країни імпорту й експорту, а саме Китай та Індію. Значними виробниками лікарських рослин є Єгипет і Марокко з Африки, Польща, Болгарія та Албанія з Європи, Чилі та Перу з Південної Америки. Найбільшими споживачами цієї продукції є США, Японія та Європа. У Європі близько 100 млн. громадян використовують лікарські рослини у лікувальних цілях [14].

Досліджується торгівля лікарськими рослинами на регіональному рівні. Наприклад, Dipesh Pyakurel, Indira Bhattarai Sharma, Carsten Smith-Hall досліджують її на прикладі Непалу [12]. Так, у цій південно-азійській країні за останні два десятиліття торгівля ЛР збільшилася вдвічі за обсягами і в 17 разів за вартістю. Основними рушійними силами цих змін є зростання доходів у Китаї та Індії, завдяки чому щорічно в Непалі збирають і експортують у ці дві країни тисячі тон більше 30 різних видів лікар-

ських рослин. Стабільне розширення інфраструктури та дії уряду Непалу спрямовуються останніми роками на розвиток лікарського рослинництва в країні. При цьому дослідники відзначають, що, з одного боку, влада Непалу усвідомлює, що ресурси комерційних ЛР є значним активом, який може сприяти економічному зростанню, а з іншого боку, існує розуміння того, що торгівля може створювати загрози для сталого розвитку (у разі неконтрольованого збору дикорослих лікарських рослин), тому важливим є поєднання торгових і споживчих інтересів із необхідністю збереження біорізноманіття. Вагомим гравцем на ринку лікарських рослин є В'єтнам, нині цей ринок там демонструє багатообіцяючі темпи зростання у 30% на рік [19]. У дослідженні, що було представлено науковій спільноті у 2015 році стосовно виробництва ефіроолійних культур і ефірних олій у Південній Африці, цей сегмент розглядається як можливість для розвитку сільськогосподарських підприємств, засіб для існування в сільській місцевості, приклад партнерства бідних сільських громад [16].

В Україні в останнє десятиліття також відбувається зростання інтересу науковців і практиків до розвитку лікарського рослинництва. Так, Н.І. Паляничко, С.Я. Ольхович, О.В. Крохтяк [9] стверджують, що ефективність використання фіторізноманіття флори у нашій країні для досягнення медичних цілей є однією з найвищих у світі. Ю.А. Никитюк [7] розглядає основні еколого-економічні детермінанти розвитку виробництва та переробки лікарських рослин в Україні. О.І. Дребот та Ю.О. Сологуб [3] констатують, що сучасний стан лікарського рослинництва свідчить про його соціально-економічну та екологічну значущість для населення України, проте його інституційний розвиток перебуває на стадії формування.

Формулювання цілей статті. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць і досліджень багатьох науковців, розвиток торгівлі лікарськими рослинами вимагає подальших досліджень з урахуванням змінних умов сьогодення. Метою публікації є спроба окреслити перспективи розвитку торгівлі лікарськими рослинами на підставі вивчення її характерних сучасних ознак. Для досягнення поставленої мети були використані такі наукові методи, як аналіз і синтез, наукове порівняння та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Авторами публікації виявлено визначальні факти, що свідчать про зростаючу роль лікарських рослин із економічної точки зору для різних країн світу:

- світова торгівля травами перевищує 100 млрд. дол. США на рік;
- у Німеччині торгівля ЛР щороку приносить більше мільярда доларів США;
- така культура, як Роза Барвінок, приносить Мадагаскару 100 млн. дол. США на рік;
- Марокко експортує близько 60 тис. т ЛР щорічно;
- традиційні центри лікарського рослинництва переміщуються в країни третього світу, що може сприяти економічному розвитку цих країн;
- торгівля лікарськими рослинами Індії та Китаю складає від двох до п'яти млрд. дол. США щорічно;
- Китай реалізує 7 тис. видів і 700 тис. т ЛР на рік;
- Індія здійснює торгівлю понад 7 000 видами ЛР;
- обсяги міжнародної торгівлі ЛР та продукцією на їх основі характеризуються середньорічними темпами приросту в 7%, очікується, що до 2050 року вони досягнуть 5 трлн. дол. США [18].

В Україні поки що не так багато спеціалізованих підприємств, які виробляють лікарські рослини. Незважаючи на це, сфера торгівлі ними досить широка й охоплює збирачів і заготівельників, місцевих продавців та споживачів, а також різні підприємства, передусім фармацевтичні компанії, які потребують рослинної сировини у значних обсягах. Насамперед торгівлею цим товаром займаються посередники, що скуповують лікарські рослини у населення і дрібних фермерів. Наприклад, компанія «Фіто-Південь», центральний офіс якої розташований у м. Чорноморську, має мережу заготівельних пунк-

тів лікарської рослинної сировини на півдні України, здебільшого в Одеській області. «Фіто-Південь» приймає різні частини понад 100 рослин гарної якості обсягом від 1–5 кг залежно від культури та відразу розплачується. Нині компанія працює з виробниками та збиральниками під замовлення й зацікавлена в тому, щоб розвивати пункти прийому в районах і приймати сировину з перших рук, без посередників [6].

Незважаючи на досить вузьку нішу, яку займають лікарські рослини, нині зростають обсяги їхнього виробництва та є декілька шляхів їх реалізації (рис. 1). Останнє насамперед обумовлюється широким колом застосування лікарської рослинної сировини.

Експерти зазначають, що оптимальний варіант – це самостійна реалізація товару виробниками. У цьому разі також можна буде приймати лікарські трави від населення, збільшуючи обсяг товару. Проте у разі самостійного продажу потрібні додаткові знання, вкладення і наймання відповідних фахівців. Щоб мати можливість реалізувати лікарські рослини, потрібно оформити ліцензію.

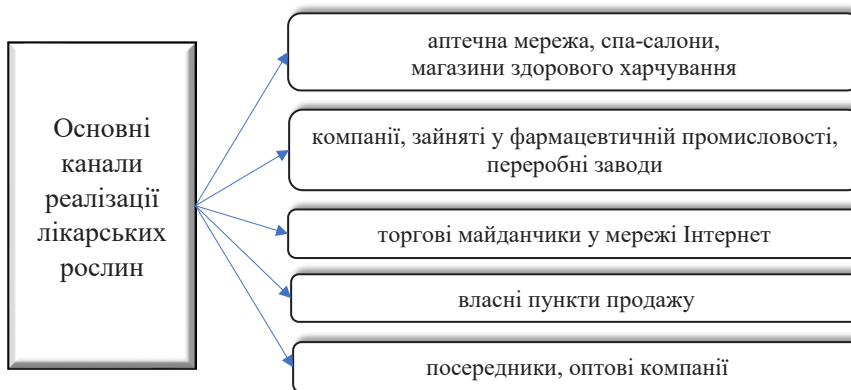

Рис. 1. Основні канали реалізації лікарських рослин

Джерело: сформовано авторами

Коштує ліцензія приблизно 10 000 гривень, і для її отримання доведеться почекати кілька місяців. Бажано взяти на роботу фітотерапевтів і фармацевтів, які знаються на рослинах, оскільки клієнти часто радяться з продавцем, не знаючи, що їм необхідно. Досить прибутковою є реалізація лікарських трав компаніям, які роблять із сировини кінцевий продукт, хоча налагодити контакти з ними досить непросто, а документів для співпраці потрібно більше. На практиці досить часто такі компанії готові розрахуватися за партію товару якомога пізніше, а саме через 30–180 днів з моменту купівлі.

Вигідною справою є також торгівля лікарськими рослинами за умови хоча би первинної переробки. Наприклад, продукцію можна розфасувати по 100–200 грамів і самостійно продавати в роздріб, наприклад, на сайтах olx.ua, prom.ua, agro-ukraine.com, на «ФБ». На сайтах ціни вищі в рази, але продажі в рази менші. У роздріб експерти рекомендують продавати дорогі трави, яких є сотні видів, але які споживач не купить в аптеці і пересилка яких буде вигідна покупцю. Яскравим прикладом такого товару є женьшень. Варто відзначити, що на цілющі корені завжди існує стабільний попит.

Як свідчить практичний досвід, торгівля лікарськими рослинами для виробника є вигідною переважно тоді, коли він може забезпечити великі партії якісної продукції. Це є досить проблематичним на цьому етапі розвитку виробництва ЛР в Україні, оскільки переважно ним займаються домогосподарства населення і дрібні фермери, тому у сфері торгівлі таким товаром головними каналами збуту є вже згадана мережа Інтернет, посередники, що закупають невеликі партії, та оптові компанії, що працюють із партіями

товару від 500 кг. Звертатися до оптових компаній, яких в Україні є декілька десятків, варто, щоб якомога швидше продати свої врожаї. Усіх учасників ринку можна знайти в Інтернеті. Недоліком співпраці виробника з посередниками та оптовими компаніями є те, що вони готові придбати великий обсяг лікарської сировини, проте за низьку ціну. Посередники та оптовики насамперед спрямовують сформовані партії лікарської рослинної сировини на експорт. Працювати на експорт престижно й вигідно, проте часто від європейських партнерів розрахунок приходиться через 1–1,5 місяці, а від американських – через 3–4 місяці, тому, власне, в експортерів справа з формування великих партій поставлена на потік, а досить значною загрозою є перебої в поставках.

Успішним прикладом діяльності з оптової закупівлі та реалізації ЛР є діяльність компанії «Елпіс-Україна», яка працює на ринку 20 років, є дочірнім підприємством «SIA Elpis pharm company» з головним офісом у Латвії і потужностями у Литві, Єгипті, Польщі. Окрім того, компанія входить у п'ятірку найпотужніших трейдерів в Україні за обсягами поставок рослинної сировини, займається як імпортом продукції, так і експортом української сировини, має більше 700 клієнтів, які працюють з нею на постійній основі. Покупцями компанії є передусім великі й середні підприємства харчової та фармацевтичної промисловості, серед яких слід назвати такі, як «Конті», «Мівіна», «Лукас», «Флагман», «Ролтон», «Лубнифарм». На сайті компанії «Елпіс-Україна» зазначено, що її річний обіг становить 203,1 млн. гривень.

Отримувати такий досить вагомий фінансовий результат дають змогу цілорічна заготовка та переробка лікарської рослинної сировини на своїх виробничих потужностях, експорт своєї продукції до США, Англії, Німеччини, Латвії та Польщі. Співпрацює компанія з фермерами, які вирощують сировину під замовлення. З огляду на те, що запити на ринку лікарських рослин час від часу змінюються, компанія постійно шукає нових постачальників необхідної сировини та розглядає різні варіанти співробітництва, що є черговим підтвердженням перспективності бізнесу з виробництва та реалізації лікарських рослин [4; 6].

Загалом торгівля лікарськими рослинами на міжнародному ринку є перспективною і вигідною справою, що зумовлюється насамперед стабільним попитом із боку різних груп споживачів. Українські трави користуються величезним попитом у європейців, зокрема ті, що вирощені чи зібрані на Полтавщині чи в Карпатах – найчистіших регіонах України. Фахівці зазначають, що обсяги поставок до Європи є сенс нарощувати, оскільки потреба європейського ринку в цій продукції оцінюється в 600 тис. т на рік [10].

Останнім часом експортуються українські лікарські рослини до Китаю та Кореї, де вони традиційно відіграють колосальну роль у лікуванні різних хвороб. Із українських трав за кордоном роблять чаї, ліки, косметику та корм для тварин. Для порівняння, у 2018 році Україна експортувала лікарських рослин на суму понад \$10 млн., у 2019 році – приблизно 6 000 т на суму 16 млн. дол., а у 2020 році з країни вивезли орієнтовно 8 тис. т лікарських трав на суму 20 млн дол.

Зростаючий попит на ЛР збільшує також їх ринкову ціну, особливо на ті, що в дефіциті. В Україні найбільш затребуваними лікарськими культурами є шипшина, глід, корінь алтею, лист кропиви, цвіт та ягода бузини, корені лопуха та ехінацеї. Найбільш поширеною серед цілющих українських трав є м'ята, якої в нашій країні нараховується 18 видів і 56 сортів. Також м'ята входить у п'ятірку великотоннажних рослин. У коронакризу зріс попит на рослини-імуностимулятори. У виграші опинилися виробники й продавці волошки, ехінацеї, валеріани, безсмертника, цвіту та ягід бузини, шипшини. Зокрема, ціна трави ехінацеї з початком пандемії подвоїлася [5].

Водночас, як зазначає трейдер Євген Шумейко, ціни на партії лікарської сировини однієї якості та кількості можуть бути дуже різними. Наприклад, женьшень залежно від року реалізації може коштувати від 50 доларів до 250 доларів за тону. Зібране у вересні коштує одні гроші, а в січні – вже на порядок дорожче, проте інколи навіть

дешевше, ніж у вересні. Ціна залежить також від того, де продають врожаї: в Україні чи за кордоном, серйозний вплив мають показники якості продукції. Загалом залежно від кон'юнктури ринку ціни на лікарську сировину змінюються з року в рік, а прогнози наперед робити важко. Хоча, на щастя виробників і реалізаторів, ціни товару останніми роками збільшуються [1; 11].

Для ефективної торгівлі лікарськими рослинами представникам бізнесу потрібно розуміти, що потрібно ринку. Для цього треба мати тісні відносини з покупцями і декілька каналів продажу чи мати декількох клієнтів, щоб, якщо одному не підійде, завжди можна було продати іншому. Щодо поточних цін, то їх можна дізнатися в Інтернеті, у групах у «Вайбері», «Інстаграмі», «Телеграмі», на «ФБ». Наприклад, найпопулярнішою є група «Куплю лікарські рослини», яка об'єднує 4 000 людей з усієї України. Можна розробити власний сайт і розмістити на ньому інтернет-магазин, для цього потрібно близько 15 000 гривень. Окрім того, для торгівлі ЛР треба мати певний оборотний капітал, будувати мережу з постачальників і переробників, орієнтуватися в якісних параметрах сировини. Оскільки лікарські рослини закупаються фармацевтичними компаніями, виробниками харчової продукції (чаї, спеції), представники галузі косметології та парфумерії, виробники екстрактів та ефірних олій, ветеринарних препаратів і кормів тощо, то під час планування їх реалізації потрібно визначитися з покупцями. Конкуренція вже на цьому етапі розвитку торгівлі лікарськими рослинами багато і стає все більше. Важливим є те, що конкуренція є не лише в Україні, але й з іншими країнами, які мають таку ж сировину інколи дешевше, такими як Єгипет, Китай, Чилі, Індія, Албанія, Польща, Болгарія.

До негативних факторів, які супроводжують розвиток торгівлі лікарськими рослинами, належить те, що, за твердженням експертів, сьогодні в Україні біля 60–70% лікарської сировини реалізується через «тіньовий ринок». Легально сировину продають переважно фармацевтичними компаніями або за межі країни. Фахівець з лікарських трав Олександр Губанов зазначає, що 90% всього експорту лікарської рослинної сировини з України становлять дикороси, майже не експортується органічна продукція [8]. Окрім того, з огляду на те, що переважно експортуються за межі держави дикороси, без перебільшення можна говорити про неконтрольований збір сировини та зростаючу загрозу біорізноманіттю. Саме по собі використання й торгівля ресурсами дикорослих рослин не завдають шкоди, проте зростаючі комерційні заготівлі, значною мірою неконтрольована торгівля приводять до зростаючого тиску на популяцію рослин у дикій природі. Надмірна експлуатація ресурсів лікарських рослин спричиняє зникнення багатьох їх видів і прямо суперечить сталому розвитку.

Висновки. Таким чином, ми доходимо висновку, що торгівля лікарськими рослинами останніми роками як у всьому світі, так і в Україні має позитивну динаміку, адже обсяги як внутрішніх, так і експортних продажів стабільно зростають. Цим видом діяльності у нашій державі нині вже займаються різні суб'єкти підприємницької діяльності, існують різні шляхи реалізації лікарських рослин, кількість операторів ринку також поступово зростає. Отже, за належного цивілізованого розвитку торгівля ЛР може сприяти наповненню державного бюджету та розвитку дрібного, малого й середнього бізнесу, передусім у сільській місцевості. До основних стримуючих факторів належать нестабільність цін і складність їх прогнозування, неконтрольований збір дикорослих ЛР, тіннізація значної частини ринку. Вважаємо, що нагальною необхідністю є запровадження державних програм управління ресурсами та підтримки виробників лікарських рослин (для зменшення навантаження на дикорослі ресурси), розроблення та реалізація кроків щодо детінізації торгівлі ЛР, узгодження на державному рівні обсягів експорту-імпорту, можливо, тимчасове обмеження імпорту чи навіть певні торгові обмеження або заборони для розвитку українського лікарського рослинництва на засадах сталості.

Список використаних джерел:

1. Бізнес на лікарських травах: у коронакризу попит зростає. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/biznes-na-likarskih-travah-u-koronakrizu-popit-zrostaе>
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Дребот О.І., Сологуб Ю.О. Інституційне забезпечення лікарського рослинництва в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 1(129). С. 116–120.
4. Елпіс. Група компаній “SIA Elpis pharm company”. URL: <https://elpis.ua/catalog/medicinal-herbs>
5. Європейці активно скуповують українські трави та ягоди. URL: <https://tsn.ua/groshi/yeuropeysi-aktivno-skupovuyut-ukrayinski-travi-ta-yagodi-319840.html>
6. Куди продати лікарську рослинну сировину? 2019. URL: <https://uhbdp.org/article/kudy-prodaty-likarsku-roslynnu-syrovynu>
7. Никитюк Ю.А. Еколого-економічні детермінанти розвитку виробництва та переробки лікарських рослин. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 13. Ч. 1. С. 133–135.
8. Майже 70% ринку лікарської рослинної сировини в Україні перебуває в «тіні». Тенденції вирощування та реалізації. 2020. URL: <https://uhbdp.org/article/maizhe-70protsent-rynku-likarskoj-roslynnoi-syrovynu-v-ukraini-perebuvaе-v-tini-tendentsii-vyroshchuvannia-ta-realizatsii>
9. Паляничко Н.І., Ольхович С.Я., Крохтяк О.В. Сучасний стан виробництва лікарської рослинної сировини в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2019. № 2. С. 81–87.
10. Трави на експорт: як заробити на лікарських рослинах. 2019. URL: <https://raiffeisen.ua/biznesu/blog/travi-na-eksport-yak-zarobiti-na-likarskih-roslinah-120>
11. Як заробити на лікарських травах в Україні. 2021. URL: <https://agri-gator.com.ua/2019/01/30/iak-zarobyty-na-likarskykh-travakh-v-ukraini-agronews-ua>
12. Pyakurel D., Sharma I.B., Smith-Hall C. Patterns of change: The dynamics of medicinal plant trade in far-western Nepal. 2018. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29885362>
13. D.F.S. Ah Go, A.H. de Wit. The role of the informal trade in medicinal plants in sustaining livelihoods: a case study of the Nelson Mandela Bay Municipality, Eastern Cape. 2014. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03736245.2014.924871?journalCode=rsag20>
14. Vasisht K., Sharma N., Karan M. Current Perspective in the International Trade of Medicinal Plants Material: An Update. 2016. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27281331>
15. Plant Trade and Medicinal Plants in Asia. 2021. URL: <https://blog.biodiversitylibrary.org/2021/07/plant-trade-and-medicinal-plants-in-asia.html>
16. Rural enterprise partnerships. The case of essential amatol. 2015. URL: https://www.ecsecc.org/documentrepository/informationcentre/essentialoilswEB_91156.pdf
17. Laird S.A. Medicinal plants in international trade: conservation and equity issues. 2003. URL: <https://www.colss.net/sample-chapters/c03/E6-79-23.pdf>
18. Sofowora A., Ogunbodede E., Onayade A., Tradit A. The Role and Place of Medicinal Plants in the Strategies for Disease Prevention. 2013. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3847409>
19. The Interface between Access and Benefit-sharing Rules and BioTrade in Vietnam. 2016. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webditcted2016d9_en.pdf

References:

1. Biznes na likarskykh travakh: u koronakryzu popyt zrostaе (2020) [Herbal business: in the coronary crisis, demand is growing]. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/biznes-na-likarskih-travah-u-koronakrizu-popit-zrostaе>
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2016). Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Drebort O.I., Solohub Yu.O. (2018) Instytutsiine zabezpechennia likarskoho roslynnytstva v Ukraini [Institutional support of medicinal plant growing in Ukraine]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 1(129), pp. 116–120.
4. Elpis. Hrupa kompanii SIA Elpis pharm company [Elpis. Group of companies SIA Elpis pharm company] (2020). Available at: <https://elpis.ua/catalog/medicinal-herbs>
5. Yevropeitsi aktyvno skupovuiut ukrainski travy ta yahody [Europeans are actively buying Ukrainian herbs and berries] (2013). Available at: <https://tsn.ua/groshi/yeuropeysi-aktivno-skupovuyut-ukrayinski-travi-ta-yagodi-319840.html>

6. Kudy prodaty likarsku roslynnu syrovynu? [Where to sell medicinal plant raw materials?] (2019). Available at: <https://uhbdp.org/article/kudy-prodaty-likarsku-roslynnu-syrovynu>
7. Nykytiuk Yu.A. (2015) Ekoloho-ekonomichni determinanty rozvytku vyrobnytstva ta pererobky likarskykh roslyn [Ecological and economic determinants of the development of growing and processing medicinal plants]. *Scientific bulletin of Kherson State University*, vol. 13(1), pp. 133–135.
8. Maizhe 70% rynku likarskoi roslynnoi syrovyny v Ukraini perebuvaie v “tini”. Tendentsii vyroshchuvannia ta realizatsii [Almost 70% of the market of medicinal plant raw materials in Ukraine is in the “shadow”. Trends in cultivation and sales] (2020). Available at: <https://uhbdp.org/article/maizhe-70protsent-rynku-likarskoi-roslynnoi-syrovyny-v-ukraini-perebuvaie-v-tini-tendentsii-vyroshchuvannia-ta-realizatsii>
9. Palianychko N.I., Olkhovych S.Ya., Krokhtiak O.V. (2019) Suchasnyi stan vyrobnytstva likarskoi roslynnoi syrovyny v Ukraini [The current state of growing medicinal plant-based raw materials in Ukraine]. *Balanced nature management*, vol. 2, pp. 81–87.
10. Travy na eksport: yak zarobyty na likarskykh roslynakh [Herbs for export: how to make money on medicinal plants] (2019). Available at: <https://raiffeisen.ua/biznesu/blog/travi-na-eksport-yak-zarobiti-na-likarskih-roslinah-120>
11. Yak zarobyty na likarskykh travakh v Ukraini [How to make money on medicinal herbs in Ukraine] (2019). Available at: <https://agri-gator.com.ua/2019/01/30/iak-zarobyty-na-likarskykh-travakh-v-ukraini-agronews-ua>
12. Dipesh Pyakurel, Indira Bhattarai Sharma, Carsten Smith-Hall (2018). Patterns of change: The dynamics of medicinal plant trade in far-western Nepal. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29885362>
13. D.F.S. Ah Go, A.H. de Wit (2014) The role of the informal trade in medicinal plants in sustaining livelihoods: a case study of the Nelson Mandela Bay Municipality, Eastern Cape. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03736245.2014.924871?journalCode=rsag20>
14. Karan Vasisht, Neetika Sharma, Maninder Karan (2016) Current Perspective in the International Trade of Medicinal Plants Material: An Update. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27281331>
15. Plant Trade and Medicinal Plants in Asia (2021). Available at: <https://blog.biodiversitylibrary.org/2021/07/plant-trade-and-medicinal-plants-in-asia.html>
16. Rural enterprise partnerships. The case of essential amatoxins (2015). Available at: https://www.ecsecc.org/documentrepository/informationcentre/essentialoilswb_91156.pdf
17. Sarah A. Laird (2003) Medicinal plants in international trade: conservation and equity issues. Available at: <https://www.eolss.net/sample-chapters/c03/E6-79-23.pdf>
18. Sofowora A., Ogunbodede E., Onayade A., Tradit A. (2013) The Role and Place of Medicinal Plants in the Strategies for Disease Prevention. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3847409>.
19. The Interface between Access and Benefit-sharing Rules and BioTrade in Vietnam (2016). Available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdtdcted2016d9_en.pdf